

De stemming van corona

HEIDEGGER

PSYCHOLOGIE

SOCIAAL-CULTURELE
VERANDERINGEN

De coronacrisis dwingt veel mensen wereldwijd tot verplichte quarantaine en (relatief) sociaal isolement. Nieuwe activiteiten worden ontplooid in ons huis en de werkelijkheid wordt met andere ogen bekeken op de momenten dat we naar buiten gaan. Naast de radicale disruptie van onze dagelijks "flow" van bezigheden en dingen die doen, verschijnt de wereld dus ook op een nieuwe manier toe en ervaren wij nieuwe stemmingen als gevolg van de coronacrisis. Een analyse van de stemmingen rondom de coronacrisis en quarantaine leert ons iets over de diepere culturele en sociale ontwikkeling en vraagstukken van onze hedendaagse samenlevingen.

Onze observaties

- Een grote vergelijkende [literatuurstudie](#) naar quarantainemaatregelen vindt dat de psychologische effecten veelal negatief zijn. Veel mensen die noodgedwongen in quarantaine en sociaal isolement moesten verblijven ondervonden posttraumatische stressstoornissen, zoals woede, en verwarring. Belangrijke stressors zijn de duur van de quarantainemaatregelen, angst voor infectie, gebrek aan informatie, financiële verliezen, en de mate waarin de quarantaine door autoriteiten wordt opgedwongen.
- De filosoof Peter Sloterdijk ontwikkelt in zijn trilogie "[Sferen](#)" een "sferologie": een fenomologische en antropologische theorie over de relatie van de mens tot de ruimte. Volgens Sloterdijk bebouwt de mens verschillende bouwwerken en omhulsels (e.g. huizen, politieke systemen, metafysische systemen) om ons te beschermen tegen de vijandige, vreemde en onheilspellende buitenwereld. De cultuurfilosoof Oswald Spengler stelt in zijn werk "[Der Untergang des Abendlandes](#)" dat de mens, in tegenstelling tot het dier, zich bewust is van zijn dood en de vreemde wereld die hem omgeeft. Daarom ontwikkelt hij een cultuur, een materiele ruimte van symbolen en kunstuitingen, om zijn angst voor de werkelijkheid te bezweren. Bij beide denkers vinden we de gedachte dat de mens zich op een bepaalde manier verhoudt tot de ruimtelijke werkelijkheid, en dat de ruimtelijke werkelijkheid "atmosferisch" geladen is: de relatie van mens tot de ruimte heeft een bepaalde sferische kwaliteit waarin we zijn opgenomen en door beide polen wordt geconstitueerd. Tijdens de coronacrisis en quarantaine ontstaat ook een nieuwe relatie tussen de mens en de ruimtelijke werkelijkheid, bijvoorbeeld de "vreemde" sfeer die [verlaten straten en steden](#) oproepen, of de "ongepaste" afstand als een vreemde ons minder dan 1.5 meter benaderd.
- Isaac Newton, grondlegger van de moderne fysica, deed veel van zijn belangrijke ontdekking tijdens een [quarantaineperiode](#) in 1666. In sociaal isolement kende hij een grote creatieve bloeiperiode, waarin hij veel van zijn wiskundige en natuurwetenschappelijke ontdekkingen uitwerkte. Nu veel mensen ook in sociaal isolement zitten, thuis opgesloten en zonder de mogelijkheid om vrienden en familie te zien, is het denkbaar dat deze periode ook kan leiden tot een periode van enorme creativiteit en vindingrijkheid. [Filmmakers](#), bijvoorbeeld, hebben nu de tijd om na te denken over nieuwe formats en stukken. We hebben al eens beschreven dat de [Zeitgeist](#) en een "structuur van gevoel" zich manifesteert in [kunst, media en populaire cultuur](#).
- De aandelenprijs van "stay-at-home" zoals [Netflix](#), [Facebook](#) en [Nintendo](#) hebben het goed gedaan tijdens de coronacrisis, omdat commenten meer tijd thuis spenderen dan aan zaken buitenshuis (e.g. uit eten, uitgaan, reizen). Ondanks het feit dat deze activiteiten die deze bedrijven aanbieden betekenisvol (e.g. videogames spelen, series [bingen](#)) in zichzelf kunnen zijn, wijzen zij mogelijk ook op de "verveling" die zich manifesteert in het thuiszitten, en daarmee ook op een geestelijke of spirituele armoede, waarin de vrijgekomen tijd wordt opgevuld met vermaak en plezier. Naast de mentale gezondheidsrisico's, kan een verveeldheid ook leiden [lagere risicopreferenties](#) en daarmee tot sociopathologische effecten als politieke radicalisering of alcoholisme.
- We hebben al eens beschreven dat veel van de [ritmes](#) die het reilen en zeilen van traditionele samenlevingen reguleerden verdwijnen door moderne technologie. Dit betekent dat we vrijer zijn om zelf het "wanneer" van ons eigen doel en laten te bepalen (e.g. het is mogelijk om 's nachts te leven in plaats van overdag door elektrisch licht, we kunnen onze eigen werktijden bepalen in "postindustriële banen", en online onze vrienden uit andere tijdszones ontmoeten). De keerzijde is dat de innerlijke logica en kwaliteit van de tijdsdimensie grondig veranderd wordt, en we minder afgestemd zijn op het ritme van de sociale en collectieve werkelijkheid. De coronacrisis en quarantaine versterken dit proces omdat zij toenemend aantal sociale activiteiten worden gevirtualiseerd (e.g. op afstand werken, online vrienden ontmoeten en spelletjes spelen) en daarmee losmaakt van bepaalde tijdstippen en momenten.

Analyse

In zijn magnum opus *“Sein und Zeit”* ontwikkelt Martin Heidegger een fenomenologie als kritiek op de rationalistische traditie. Volgens Heidegger krijgen leren we dingen en wereld om ons heen kennen in de praktische omgang daarmee, in plaats door middel van abstracte, theoretische beschouwingen daarover. Zo leren pas wat een hamer is, door het te hanteren als een hamer, i.e. een gereedschap om spijkers mee te beslaan. Zo interpreteert de mens deze “verschijnende” wereld, en het licht van waaruit de mens naar de wereld schijnt is een bepaald verstaan. Dit is geen rationalistisch proces want de mens is geen wezen dat zich neutraal of objectief tegenover die verschijnende wereld verhoudt, zoals een klok die seconden en uren meet of een rekenmachine die berekent. Integendeel, de mens bevindt zich altijd in een stemming waardoor de wereld op een bepaalde manier verschijnt: het begrip van de mens van de wereld is een “gestemd verstaan”. Als ik gestrest ben, dan verschijnt de wereld op een andere manier dan wanneer ik ontspannen, namelijk als geheel van spannende objecten waartoe ik een gespannen verhouding heb. Deze stemmingen zijn evenwel niet louter subjectieve emoties of gevoelens of een objectieve stand van zaken of geheel aan feiten, maar de intersubjectieve openheid van het subject dat zich tot een wereld en dingen verhoudt en de manier waarop die wereld ook aan het subject verschijnt. Wat is nu de stemming die hoort bij de huidige coronacrisis, en de daarmee samenhangende periode van quarantaine en sociaal isolement?

Angst was volgens Heidegger de grondstemming van de mens, waarin de mens op zichzelf wordt teruggeworpen in zijn omgang met een vreemde wereld en zijn eigen eindigheid. Deze stemming keert terug bij de coronacrisis, omdat het virus tart aan onze gezondheidstoestand van onszelf, anderen alsook aan constitutie van politieke instituties en sociale werkelijkheid. Bijvoorbeeld in de angst dat het virus onszelf en onze familie en vrienden zal raken, of in de [“horror-achtige”](#) realisatie dat een van de meest eenvoudige levensvormen (i.e. een virus) een van de meest complexe levensvormen (i.e. de mens, of menselijke “superorganismen” zoals landen of economieën) op zijn knieën kan krijgen en dat we daarmee in een buitenwereld leven die mogelijk vijandig tegenover de mens staat. In reactie daarop zien we ook de stemming van “hoop” terugkeren, waarin we de coronacrisis letterlijk als [“crisismoment”](#) kunnen begrijpen: een beslissend moment waarin we belangrijke keuzes voor onze toekomst moeten en kunnen maken, en progressie wordt gemaakt in langlopende vraagstukken vanwege een nieuwe realisatie en ervaring van de problematiek. Bijvoorbeeld dat [verbeterde luchtkwaliteit](#) een stimulans geeft aan de klimaat aanpak, of het reduceren van massatoerisme nu burgers [bijzondere ervaringen](#) hebben van de eigen verlaten stad.

Naast de dialectiek tussen angst en hoop staat de coronacrisis ook in het teken van “stress”. Zo kan het coronavirus ons ook indirect “aangrijpen” en een gespannen of ontspant omgang met anderen of de eigen omgeving bewerkstelligen. Nu we verplicht thuiszitten wordt de relatie tot onze directe omgeving (e.g. “de muren komen op ons af”) en anderen ook meer drukkend (e.g. er is een sterke

stijging van [huiselijk geweld](#)). En nu de ander verschijnt als mogelijke bron van infectie en sociaal contact en interactie onder strenge voorwaarden plaatsvinden, ondervinden we een meer “gespannen” verhouding tot de anderen en wereld om ons heen. Aan de andere kant is het voor velen ook een periode van ontspanning en kalmte, omdat het gedwongen thuiszitten/werken/leven een nieuw ritme en sfeer creëert waarin we losbreken van de dagelijkse sleur. Dit geldt niet voor iedereen (e.g. wie niet thuis kan werken, zijn baan verliest of de stemming van angst en stress primair is) maar voor een groep mensen is dit ook een moment om nieuwe activiteiten te ontplooiën en op een nieuwe manier tot de wereld te verhouden.

Tegelijkertijd is dit laatste een mogelijkheid waar mensen wel het benodigde sociaal en cultureel kapitaal voor nodig hebben, waarin het erom gaat hoe de wereld ons aanspreekt of aangrijpt en wat wij daar volgens mee doen. In zijn existentiële analyse de Westerse cultuur zag Heidegger ook het gevaar van de “verveling”, waarin de wereld ons niet meer raakt: juist in de continue bezigheid met dingen en anderen, in de “verstrooiing” van activiteiten, manifesteert zich een diepe verveling omdat daarin geen diep contact met anderen en dingen bestaat en de problemen waar we mee te kampen hebben. En een dergelijke verveling kan dus ook een teken zijn van de overweldiging van nieuwe mogelijkheden tegenover de grote sociale, humanitaire, economische, politieke, ecologische problemen die ons overspoelen, en een apathie die zich kan uiten in vormen van escapisme. Dat brengt ook een stemming van onzekerheid of “verwarring” met zich mee. Want de menselijke conditie is nu eenmaal dat we “verwikkeld” zijn met de wereld en anderen vanuit onszelf, en als onze praktijken radicaal veranderen zullen wij daar als persoon ook door veranderen. Maar ook dat op we zoeken naar stabiliteit en nieuwe praktijken om onszelf en de wereld opnieuw vorm te geven, zoals minder fysiek contact en de migratie van sociale evenementen in [virtuele ruimtes](#).

Deze “coronastemmingen” vormen tezamen een palet, en variëren van plaats tot plaats en persoon tot persoon. Zij openbaren domeinen en aspecten van de werkelijkheid die gesloten blijven voor het theoretische, abstracte denken. Het meewegen van dergelijke stemmingen, en de waarde en afgeleide effecten daarvan, is een belangrijke vector in de [“wicked problems”](#) voor beleidsmakers in het formuleren van een “exit-strategie” na de quarantaine. Wat zijn bijvoorbeeld de “kosten” van eenzaamheid als gevolg van sociale isolatie, en hoe is onze “angst” van invloed de richting en vorm van globalisering? Daarnaast helpen deze stemmingen om gevoel te krijgen voor sociale en culturele fenomenen, zoals mensen die [geen nieuws meer lezen](#) of juist dwangmatig nieuws volgen (e.g. de dagelijkse updates van het RIVM) om grip te krijgen op de coronacrisis (stress), [groeiende steun](#) voor politiek leiderschap en overheden (verwarring en onzekerheid), nieuwe vormen van [spiritualiteit](#) (angst), eenzaamheid (verveling), of het inzetten op [duurzame](#) en [inclusieve](#) groei- en verdienmodellen (hoop). Een schildering van deze stemmingen helpt zo zicht te krijgen op de verschijnende post-corona wereld.

Implicaties

- **Bovenstaande schetsen zijn geen elkaar uitsluitende noch uitputtende stemmingen, en gelden niet uniform voor iedereen.** Iemand in de creatieve sector die kan thuiswerken ervaart de crisis anders dan iemand die zijn baan verliest of [honderden kilometer](#) te voet naar zijn geboortedorp moet wandelen om aanspraak te maken op sociale voorzieningen, en dat is weer anders dan een oudere die vreest voor de eigen gezondheid en die van naasten. Deze heterogeniteit aan stemmingen zien we mogelijk ook tussen landen. Landen die reeds een “formatieve ervaring” hebben pandemieën (e.g. Oost-Azië met SARS, Afrika met Ebola) hebben een ander palet van stemmingen hebben, net zoals landen met een oude of jonge bevolking die hen meer of minder vatbaar maakt voor het coronavirus. Dergelijke emoties en stemmingen zijn belangrijk wat betreft het [“vertrouwen”](#) van landen (e.g. consumentenvertrouwen, vertrouwen in elkaar, vertrouwen in de overheid). Zo bezien kan er ook een psychopolitieke [geopolitiek van stemmingen](#) worden ontwikkeld.
- **Het beschrijven van dergelijke stemming gaat niet om een explicatie of categorisering van allerlei psychische fenomenen – dat kunnen de cognitieve en neurowetenschappen veel beter – maar helpt om de betekenisvolheid van onze wereld en sociale existentie te ontsluiten.** De stemmingen van de coronacrisis zullen voor een tijd onze Zeitgeist bepalen. Dat betekent dat we nieuwe media kunnen verwachten die – impliciet of expliciet – schatplichtig is aan het palet aan stemming van de coronacrisis en quarantaine, net zoals we een [“post 9/11 media”](#) of een [“atomic culture”](#) na Hiroshima en Nagasaki zagen, en de kritische filosofie (e.g. de Frankfurter Schule) opkwam in reactie op de Tweede Wereldoorlog.